

сочиненная Михаилом Ломоносовым, статским советником, профессором химии и членом Санктпетербургской императорской и королевской Шведской Академии наук // Ломоносов М. В. Полное собрание сочинений // АН ССР. – М; Л; – 1950 – 1983. Т. 6. Труды по русской истории, общественно-экономическим вопросам и географии. 1747–1765 гг. – М; Л: Изд-во АН ССР, – 1952. – С. 162–286. 5. Фомин В. В. Южнобалтийское происхождение варяжской Руси // Вопросы истории. – 2004. – № 4. – С. 149–163. 6. Фомин В. В. Варяги и варяжская Русь. К итогам дискуссии по варяжскому вопросу. – М.: Русская панорама, 2005. – 488 с. 7. Сахаров А. Н., Фомин В. В. Обзор развития норманистской теории с позиций антинорманизма // Изгнание норманнов из Русской истории. Выпуск 1. Сборник / Институт российской истории Российской академии наук – М.: Русская панорама 2010 – 552 с.

*Скляр В. М.
м. Харків, Україна*

ЗМІНИ ЧИСЕЛЬНОСТІ РОСІЯН В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ.

Етнічні процеси в Україні як у минулому, так і на сучасному етапі безпосередньо взаємопов'язані з суспільно-політичними. За часів здобуття Україною незалежності відбулися зміни в етнічному складі її населення. Результати переписів населення є найбільш повними і достовірними статистичними матеріалами для проведення дослідження цих змін. Аналіз матеріалів переписів 1989 та 2001 рр. дозволяє встановити основні тенденції в динаміці чисельності всього населення, українців та етнічних меншин напередодні здобуття та в перше десятиліття незалежності.

Етнічні процеси в сучасній Україні знайшли відображення в науковому доробку етнологів, етнодемографів, етносоціологів, етногеографів та етнополітологів: В. Л. Арбеніної [1], В. К. Борисенко [2], М. С. Дністрянського [3], В. Б. Євтуха [4], В. Т. Зіничча [5], В. П. Капелюшного [6], В. О. Котигоренка [7], В. С. Крисаченка [8], В. І. Наулка [9], Ю. А. Огульчанського [10], В. О. Романцова [11]. Монографія І. Я. Терлюка безпосередньо присвячена росіянам, зосередженим у Західній Україні [12]. Але ця праця опублікована ще в 1997 році, тому її автор не міг враховувати результатів перепису 2001 року. Серед російських етнологів варто звернути увагу на науковий доробок В. М. Кабузана, до речі родом з України. В його фундаментальних працях знайшли відображення етнічні процеси в Україні у XVIII–XX ст., у тому числі і зміни чисельності росіян [13, 14].

Однак окремого дослідження змін чисельності росіян за 1989–2001 рр., насамперед у просторовому вимірі України поки-що немає. На основі аналізу статистичних матеріалів переписів населення 1989 та 2001 рр. [15, 16] автором підготовлені таблиці, в яких відображена динаміка чисельності росіян на тлі змін чисельності всього населення, українців та етнічних меншин як у цілому в Україні, так і за окремими регіонами та областями. Опираючись на статистичні матеріали переписів населення і було проведено дослідження змін чисельності росіян в Україні наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Визначальною тенденцією етнічних процесів доби незалежності України стало інтенсивне скорочення чисельності етнічних меншин, насамперед росіян. Навпаки, впро-

довж 1959–1989 рр. за підрахунками українського демографа О. У. Хомри за рахунок міграцій та асиміляції чисельність росіян в Україні збільшилася на 2 230,3 тис. осіб, а чисельність українців зменшилася на 1 297,8 тис. осіб [17, С. 33]. Тобто, вплив асиміляційних та міграційних процесів на зміни чисельності українців та росіян істотно відрізнявся як за радянських часів, так і в добу незалежності. Ці відмінності спричинені зміною статусних позицій українців та росіян в Україні в умовах відродження реальної української державності, не формальної, як за часів УРСР.

За визначенням американського дослідника Р. Скемергона домінантне становище в суспільстві може займати як більшість, так і меншість. В умовах бездержавності домінантною може бути «група меншості», більшість займає підпорядковане становище, тобто є «масовим етносом» [18, С. 456]. До здобуття Україною незалежності українці залишалися «масовим етносом», а росіяни зберігали статус домінантної меншини. Безпосереднім наслідком такого становища було те, що росіяни в Україні за радянських часів не зазнавали природної мовної асиміляції, навіть в умовах дисперсного розселення. І, навпаки, українці, хоча й склали більшість, асимілювалися за мовою, насамперед у містах. У мовному середовищі інших етносів переважали процеси зросійщення, а не українізації.

За радянських часів, за оцінкою російських етносоціологів Ю. В. Арутюняна та Л. М. Дробижевої, «росіяни, де б вони не жили, більше відчували, що вони живуть «в своєму Союзі», а не республіці». Тому і «адаптація більшості росіян до інших етнічних середовищ національних республік була досить «неглибокою» і тому нестійкою» [19, С. 446]. Розпад СРСР сприяв перетворенню росіян на етнічну меншину і втрату ними колишнього домінантного становища. Внаслідок цього, росіяни в нових державах переживають кризу етнічної ідентичності.

За слушною думкою українського етносоціолога В. А. Арбеніної «найбільш розповсюдженою травматичною проблемою для більшості представників російської діаспори в країнах нового зарубіжжя стала втрата звичної для них «першої ролі» в багатонаціональній державі. Характерно це і для значної частини росіян – громадян України» [20, С. 122]. Зміна статусних позицій росіян впливала на те, що вони «починають гостро відчувати необхідність або переміни середовища, або більш повній і всебічній адаптації до «іншого етнічного середовища», в якому вони живуть» [21, С. 446].

Інтенсивне скорочення чисельності росіян в Україні за досить короткий термін (лише 12 років) викликане декількома чинниками. Насамперед, *депопуляційними процесами*, які розпочалися з 1992 року, в результаті зменшення рівня народжуваності та збільшенням коефіцієнта смертності [22, С. 264]. Вплинуло також і припинення масової міграції росіян в Україну і навіть часткове переселення частини їх на історичну Батьківщину, особливо на початку 90-х рр. в умовах загострення соціально-економічної кризи. Але на відміну від країн Середньої Азії та Закавказзя, де зменшення чисельності росіян відбулося в результаті *міграційних процесів*, міграційні втрати росіян в Україні досить незначні. Міграційне сальдо росіян стало від'ємним у 1993 та 1994 рр., відповідно, 15,8 тис. осіб та 85,5 тис. осіб [23, С. 147].

Найбільш істотний вплив на скорочення чисельності росіян мали не міграційні, а *етнічні процеси*. Процеси етнічної асиміляції росіян мали найбільш істотний вплив на скорочення їхньої чисельності за 1989–2001 рр. Серед росіян значне розповсюдження мали не лише ендогамні (моноетнічні), але й екзогамні (міжетнічні) родини. За даними перепису населення 2001 року лише 56,50 % росіян проживали в моноетнічних (ендо-

гамних) родин [24]. У результаті відродження української державності етнічні процеси набули природного характеру, коли корінна більшість асимілює етнічну меншість, насамперед через міжетнічні шлюби.

Діти в таких сім'ях мають подвійну етнічну ідентичність, але переважно визначають власне етнічне походження на користь домінантного етносу. Частина росіян, які мали змішане етнічне походження, тобто були народжені в українсько-російських родин, у 1989 році записалися росіянами, а в 2001 році визнали свою належність до українців, що означало зміну їхньої етнічної самоідентифікації. Тому, загальна чисельність українців за 1989–2001 рр. збільшилася *винятково* за рахунок російськомовних українців. Формально визнати власне українське етнічне походження значно простіше, ніж відновити втрачену раніше рідну мову.

Приріст чисельності українців за рахунок зміни етнічної самоідентифікації представників етнічних меншинних груп, насамперед росіян, компенсував скорочення їхньої чисельності внаслідок депопуляційних процесів. Депопуляція серед українців розпочалася ще з 1991 року, а серед сільського населення – з 1979 року [25, С. 264]. Тобто, на зміни чисельності як українців, так і росіян за 1989–2001 рр. найбільший вплив мали етнічні процеси. Варто підкреслити також, що переважна більшість росіян є мігрантами радянської доби та їхніми нащадками в першому поколінні. Так, за переписом 2001 року 40,45 % чисельності росіян, які мешкали в Україні, народилися за її межами [26, С. 214]. При цьому, в 18-ти областях із 24-х серед росіян переважали мігранти в першому поколінні. Лише в Донецькій, Запорізькій, Луганській, Одеській, Харківській областях, а також у Криму більшість серед них складала народжені в Україні [27].

До 1991 року росіяни не відчували себе етнічною меншиною, і в дійсності вони стали нею лише після здобуття незалежності України. З цих міркувань, росіяни в Україні фактично є меншиною в першому поколінні, насамперед з точки зору самоусвідомлення ними свого реального статусу.

За 1989–2001 рр. зменшення чисельності росіян спостерігалось в усіх без винятку регіонах та областях, але досить різними темпами. Серед чотирьох регіонів найбільш високими темпами у відносних показниках скорочувалася їхня чисельність в *Західній Україні*, що було спричинене процесами зміни етнічної самоідентифікації в умовах дисперсного типу розселення. За 12 років їхня чисельність зменшилася майже наполовину: з 491 789 осіб у 1989 році до 255 819 осіб у 2001 році, тобто на 47,98 % (235 970 осіб). Темпи скорочення чисельності росіян у Західному регіоні істотно вищі, ніж у цілому в Україні – 26,61 % [28]. Незважаючи на ці відмінності, рівень частки регіону серед скорочення загальної чисельності росіян в Україні за 1989–2001 рр. досить незначний – лише 7,81 % [29].

Скорочення чисельності росіян у Західній Україні відбулося в умовах зростання числа українців – на 1,61 % (139 406 осіб). Внаслідок зменшення чисельності росіян, скоротилася і загальна чисельність населення Західного регіону на 1,66 % (160 807 осіб). Тобто, темпи зменшення чисельності росіян не лише у відносних, але й в абсолютних показниках, були істотно вищими, ніж усього населення. До того ж, темпи скорочення їхнього числа були майже вдвічі вищими, ніж загальної чисельності етнічних меншин у регіоні, відповідно, 47,98 % та 28,60 % [30]. Із загального скорочення чисельності етнічних меншин у регіоні за 1989–2001 рр. частка росіян становила 78,34 %, і це при тому, що їхня питома вага серед етнічних меншин була вдвічі меншою – 34,13 %

у 2001 році [31]. Тобто, не лише загальна чисельність населення, але й сукупна чисельність етнічних меншинних груп, скоротилася головним чином за рахунок росіян.

Динаміка чисельності росіян за 1989–2001 рр. відрізнялася за окремими областями Західної України. Зокрема, найбільш інтенсивно, не лише в регіоні, але й серед усіх областей України, скорочувалася їхня чисельність в Галичині та на Волині: в Івано-Франківській області – на 56,28 % (32 080 осіб), Львівській – на 52,56 % (102 551 особу), Тернопільській – на 46,66 % (12 416 осіб), Волинській – на 46,11 % (21 768 осіб), Рівненській – на 43,82 % (23 505 осіб). Дещо меншими темпами скорочувалася чисельність росіян на Буковині – на 39,93 % (25 185 осіб) та Закарпатті – на 37,33 % (18 465 осіб). У всіх західних областях, окрім Тернопільської, чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання чисельності українців. У Тернопільській області чисельність росіян скорочувалася швидше, ніж українців. У п'яти областях: Волинській, Івано-Франківській, Львівській, Тернопільській та Чернівецькій чисельність росіян зменшувалася інтенсивніше, ніж загальна чисельність населення. При цьому, в усіх семи областях темпи скорочення числа росіян були вищими, ніж загальної чисельності етнічних меншин [32].

Отже, в Західній Україні чисельність росіян була найменшою, але за 1989–2001 рр. скоротилася найбільш інтенсивно, порівняно з іншими регіонами. За короткий проміжок часу їхня чисельність у регіоні зменшилася майже наполовину. За рахунок росіян скоротилася як загальна чисельність населення регіону, так і сукупна чисельність етнічних меншинних груп.

Темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у *Центральній Україні* були нижчими у відносних показниках, але вищими в абсолютних, порівняно із Західним регіоном. Так, у 1989 році їхня чисельність в Центральному регіоні становила 1 758 551 особу, а в 2001 році зменшилася до 1 094 122 осіб, тобто на 37,78 % (664 429 осіб) [33]. Частка регіону серед скорочення чисельності росіян в Україні за цей час становила 22,00 % [34].

Скорочення числа росіян у Центральному регіоні у відносних та абсолютних показниках були істотно вищими, ніж українців – 2,35 % (341 455 осіб), а у відносних показниках більшими, ніж усього населення – 7,04 % (1 185 010 осіб) [35]. Тому, переважно за рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення регіону. Їхня частка серед скорочення чисельності всього населення становила 56,07 %. Для порівняння, питома вага росіян серед усього населення складала в 2001 році лише 6,99 % [36].

Темпи скорочення чисельності росіян в центральних областях у відносних показниках складали від 34,58 % у Полтавській до 43,31 % у Житомирській, а в абсолютних показниках від 34 355 осіб у Сумській до 68 395 осіб у Чернігівській. Істотного скорочення чисельності зазнали росіяни в столиці України – на 37,15 % (199 384 особи), з 536 707 осіб до 337 323 осіб. У всіх областях регіону число росіян у відносних показниках скорочувалася швидше, ніж українців та всього населення. У Києві скорочення числа росіян відбулося на тлі досить значного приросту числа українців – на 13,26 % (247 093 особи) [37].

Отже, чисельність всього населення центральних областей зменшилася за 1989–2001 рр. не лише за рахунок українців, але й за рахунок росіян, бо частка останніх серед цього скорочення була непропорційно великою. У Центральному регіоні спостерігалася істотне скорочення чисельності росіян, більше навіть в абсолютних показниках, ніж у Західному.

У цілому в *Західній та Центральній Україні* чисельність росіян зменшилася з 2 250 340 осіб у 1989 році до 1 349 941 особи в 2001 році, тобто на 40,01 % (900 339 осіб). Особливо контрастувало це скорочення на тлі досить незначного зменшення чи-

сельності українців та всього населення цих двох регіонів, відповідно, на 0,87 % та 5,07 % [38]. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення Західного та Центрального регіонів становила 66,90 %. Для порівняння, їхня питома вага серед усього населення цих двох регіонів становила лише 5,36 % у 2001 році [39].

Чисельність росіян на Заході та в Центрі України за 1989–2001 рр. скорочувалася помітно швидше, ніж сукупна чисельність етнічних меншин, відповідно, 40,01 % та 33,93 % [40]. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності етнічних меншин у цих двох регіонах становила 78,72 %. При цьому, їхня частка в структурі етнічних меншин Заходу та Центру України залишалася істотно нижчою – 60,61 % [41]. Отже, за 1989–2001 рр. спостерігалася інтенсивне зменшення числа росіян у Західному та Центральному регіонах. Скорочення загальної чисельності всього населення та етнічних меншин відбулося переважно за рахунок росіян.

Чисельність росіян у *Південній Україні* істотно більша, ніж у Західному та Центральному регіонах разом взятих. Зокрема, якщо в 1989 році в Південному регіоні нараховувалося 4 455 901 осіб, то в 2001 році – 3 405 951 осіб. За 1989–2001 рр. їхня чисельність скоротилася на 23,56 % (1 049 950 осіб). Скорочення числа росіян на Півдні у відносних показниках були істотно меншими, але значно більшими в абсолютних, ніж на Заході та в Центрі. У Південному регіоні, як і в цілому в Україні, зменшення чисельності росіян за 1989–2001 рр. відбувалося на тлі зростання числа українців на 2,82 %. До того ж, скорочення чисельності росіян в абсолютних показниках переважало приріст чисельності українців, відповідно, 1 049 950 осіб та 228 105 осіб. Тому за рахунок росіян скоротилася і загальна чисельність населення Південного регіону на 5,78 % (783 395 осіб) [42].

Скорочення чисельності росіян було навіть інтенсивніше, ніж загальної чисельності етнічних меншин Півдня України, відповідно 23,56 % та 18,43 % [43]. Перевага була навіть в абсолютних показниках, бо на Півдні збільшилася чисельність представників інших етносів, насамперед завдяки кримським татарам. Тобто, і загальна чисельність етнічних меншин у регіоні, як і всього населення, скоротилася за цей час винятково за рахунок росіян.

У всіх південних областях, окрім Криму, темпи скорочення чисельності росіян досить близькі у відносних показниках (28–33 %), але істотно різняться в абсолютних. Так, їхня чисельність зменшилася в Херсонській – на 33,79 % (84 311 осіб), Дніпропетровській – на 32,94 % (308 218 осіб – найбільш істотне скорочення в абсолютних показниках серед усіх областей України, крім Донецької), Миколаївській – на 31,18 % (80 434 особи), Одеській – на 29,28 % (210 502 особи), Запорізькій – на 28,21 % (187 337 осіб) [44].

Найнижчі темпи скорочення чисельності росіян не лише в Південному регіоні, але й серед усіх областей України, спостерігалися в Криму (АР Крим і Севастополь) – 10,99 % (179 148 осіб). Хоча в Криму зосереджувалося найбільше росіян – 1 629 542 особи в 1989 році та 1 450 394 особи у 2001 році. У Криму темпи скорочення чисельності росіян були вищими, ніж українців – 7,87 %, на відміну від інших областей Півдня, де зростання числа українців супроводжувалося зменшенням числа росіян. При цьому, в АР Крим чисельність росіян зменшилася на 11,71 %, а українців – на 9,65 %. Однак, у всіх південних областях, а також у Севастополі відбулося скорочення числа росіян на тлі збільшення числа українців [45].

У всіх областях регіону темпи скорочення числа росіян були більш інтенсивними, ніж усього населення. Навіть в абсолютних показниках воно було вищим у всіх облас-

тях, окрім Дніпропетровської. Тобто, загальна чисельність населення кожної області регіону, а також Криму, зменшилася за 1989–2001 рр. переважно за рахунок росіян. Крім того, темпи скорочення чисельності росіян були вищими, ніж загальної чисельності етнічних меншин. У Криму чисельність росіян скорочувалася на тлі зростання числа етнічних меншинних груп, насамперед завдяки поверненню кримських татар.

Отже, в Південному регіоні за 1989–2001 рр. відбулося скорочення чисельності росіян – більше в абсолютних показниках, але менше у відносних, ніж на Заході та в Центрі України. Темпи скорочення чисельності росіян були істотно вищими, ніж усього населення та загального числа етнічних меншин. Фактично за рахунок росіян зменшилася як чисельність усього населення, так і чисельність етнічних меншин. При цьому, на Півдні України за цей час чисельність українців, навпаки, збільшилася.

Із чотирьох регіонів найменші темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у відносних показниках, але найбільші в абсолютних, спостерігалися в *Східній Україні* – 23,04 % (1 071 092 особи). Однак, незважаючи на це скорочення, східні області залишалися *основним ареалом зосередження* росіян в Україні – 4 649 341 особа в 1989 році та 3 578 249 осіб у 2001 році. Як і на Півдні, в Східному регіоні чисельність росіян зменшувалася на тлі зростання числа українців, хоча й досить незначного – 1,57 % (96 584 особи) [46]. За рахунок росіян скоротилася чисельність всього населення та етнічних меншин. Частка росіян серед скорочення загальної чисельності населення регіону за 1989–2001 рр. становила 99,00 % [47].

Найменші темпи скорочення чисельності росіян у відносних показниках серед усіх областей України, але найвищі в абсолютних спостерігалися в Донецькій області – 20,37 % (471 692 особи). Донеччина залишалася найбільшим ареалом зосередження росіян в Україні, чисельність яких становила 2 316 091 особу в 1989 році та 1 844 399 осіб у 2001 році. Дещо вищими темпами скорочувалася чисельність росіян в інших двох областях регіону: Луганській – на 22,46 % (287 218 осіб) та Харківській – на 29,61 % (312 182 особи). У Донецькій та Харківській областях зменшення чисельності росіян відбувалося на тлі приросту числа українців, у Луганській чисельність росіян скорочувалася інтенсивніше, ніж українців [48].

Отже, за 1989–2001 рр. серед усіх чотирьох регіонів України найбільш істотне скорочення чисельності росіян в абсолютних показниках спостерігалось на Сході, але найменше у відносних показниках. Темпи скорочення числа росіян були вищими, ніж усього населення та етнічних меншин. За рахунок росіян скоротилася загальна чисельність населення та етнічних меншин. Навпаки, чисельність українців у Східному регіоні зросла.

Загальна чисельність росіян у *Південно-Східній Україні* зменшилася на 23,29 % (2 121 042 особи), з 9 105 242 осіб у 1989 році до 6 984 200 осіб у 2001 році. Темпи скорочення їхньої чисельності на Півдні та Сході були суттєво нижчими, ніж на Заході та в Центрі України у відносних показниках, але більшими в абсолютних, відповідно 40,01 % та 900 339 осіб. Темпи скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. у Південно-Східній Україні як у відносних, так і в абсолютних показниках були вищими, ніж усього населення, відповідно, 23,29 % (2 121 042 особи) та 7,49 % (1 865 315 осіб). Навпаки, чисельність українців на цих теренах збільшилася на 2,28 % (324 689 осіб). До того ж, чисельність росіян скорочувалася в цих двох регіонах швидше, ніж загальна чисельність етнічних меншин, відповідно, 23,29 % та 20,54 % [49]. Частка росіян серед загального скорочення числа етнічних меншин на Півдні та Сході за 1989–2001 рр. становила 96,85 % [50].

Отже, хоча темпи скорочення числа росіян у Південному та Східному регіонах були нижчими, ніж у цілому в Україні, але їхня загальна чисельність в абсолютних показниках за 1989–2001 рр. зменшилася переважно завдяки південним та східним областям. Загальна чисельність населення, а також етнічних меншин Півдня та Сходу України скоротилася за цей час насамперед за рахунок росіян. Аналіз статистичних матеріалів переписів засвідчує таку закономірність: *у тих областях (західних та центральних), де була меншою чисельність росіян, спостерігалися вищі темпи скорочення їхнього числа. І, навпаки, у тих областях (східних та південних), де їхня чисельність була значно більшою, темпи скорочення були істотно нижчими.*

Україна. Загальна чисельність росіян в Україні становила в 1989 році 11 355 582 особи, а в 2001 році скоротилася до 8 334 141 особи, тобто на 26,61 % (3 021 441 особу). Скорочення чисельності росіян особливо контрастувало на тлі зростання чисельності українців – на 0,33 % (122 640 осіб). *В основному за рахунок скорочення чисельності росіян за 1989–2001 рр. зменшилася і загальна чисельність населення України – на 6,24 % (3 211 132 особи) [51].* Частка росіян серед скорочення чисельності всього населення України за 1989–2001 рр. складала 94,09 % [52]. Темпи скорочення чисельності росіян за цей час були вищими, ніж загального числа етнічних меншин, відповідно, 26,61 % та 23,76 % [53]. Доволі високою була також і частка росіян серед скорочення сукупного числа етнічних меншин в Україні за 1989–2001 рр. – 90,63 % [54]. Тобто, *загальна чисельність етнічних меншин в Україні скорочувалася переважно за рахунок однієї з них – росіян.*

Таким чином, упродовж 1989–2001 рр. відбулися істотні зміни етнічного складу населення України, які були спричинені відмінностями в динаміці чисельності українців та етнічних меншин, насамперед росіян. Окрім депопуляції та міграцій, найбільший вплив на зменшення чисельності росіян в Україні за часів незалежності мали природні етнічні процеси, тобто зміни етнічної самоідентифікації на користь українців, чому сприяло широке розповсюдження екзогамних шлюбів.

Таблиця 1 – Чисельність всього населення (1), українців (2), етнічних меншин (3), росіян (4) у 1989 та 2001 рр. (осіб)

	1989	2001	1989	2001	1989	2001	1989	2001
	1	1	2	2	3	3	4	4
<i>Україна</i>	51452034	48240902	37419053	37541693	14032981	10699209	11355582	8334141
<i>Захід і Центр</i>	26544655	25198838	23173624	22971575	3371031	2227263	2250340	1349941
<i>Захід</i>	9 713 693	9 552 886	8 663 924	8803330	1049769	749 556	491789	255819
Волинська	1 058 438	1 057 214	1 001 329	1 024 955	57 109	32 259	46 900	25 132
Закарпатська	1 245 618	1 254 614	976 749	1 010 127	268 869	244 487	49 458	30 993
Івано-Франківська	1 413 211	1 406 129	1 342 888	1 371 242	70 323	34 887	57 005	24 925
Львівська	2 727 410	2 605 956	2 464 739	2 471 033	262 671	134 923	195 116	92 565
Рівненська	1 164 241	1 171 445	1 085 729	1 123 401	78 512	48 044	53 634	30 129
Тернопільська	1 163 974	1 138 500	1 126 395	1 113 516	37 579	24 984	26 610	14 194
Чернівецька	940 801	919 028	666 095	689 056	274 706	229 972	63 066	37 881
<i>Центр</i>	16830962	15645245	14509700	14168245	2321262	1477707	1758551	1094122
Вінницька	1 920 783	1 763 944	1 757 948	1 674 135	162 835	89 809	112 484	67 501
Жито-мирська	1 537 604	1 389 393	1 306 140	1 254 855	231 464	134 538	121 443	68 851
Київ	2 572 212	2 566 953	1 863 674	2 110 767	708 538	456 186	536 707	337323
Київська	1 934 369	1 821 061	1 729 240	1 684 803	205 129	136 258	167 938	109322

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Кіровоградська	1 228 093	1 125 704	1 046 984	1 014 616	181 109	111 088	144 076	83 929
Полтавська	1 748 716	1 621 207	1 536 630	1 481 167	212 086	140 040	178 965	117071
Сумська	1 427 498	1 296 763	1 220 487	1 152 034	207 011	144 729	190 050	121655
Хмельницька	1 521 564	1 426 649	1 374 749	1 339 331	146 815	87 318	88 018	50 686
Черкаська	1 527 353	1 398 313	1 381 742	1 301 183	145 611	97 130	122 308	75 577
Чернігівська	1 412 770	1 236 065	1 292 106	1 155 354	120 664	80 711	96 562	62 207
<i>Південь і Схід</i>	<i>24907379</i>	<i>23042064</i>	<i>14245429</i>	<i>14570118</i>	<i>10661950</i>	<i>8471946</i>	<i>9105242</i>	<i>6984200</i>
<i>Південь</i>	<i>13563892</i>	<i>12780497</i>	<i>8076789</i>	<i>8304894</i>	<i>5487103</i>	<i>4475603</i>	<i>4455901</i>	<i>3405951</i>
Дніпропетровська	3 869 858	3 561 224	2 769 560	2 825 781	1100298	735 443	935 749	627531
Запорізька	2 074 018	1 926 810	1 308 038	1 364 095	765 980	562 715	664 085	476748
Миколаївська	1 328 306	1 262 899	1 003 591	1 034 446	324 715	228 453	257 964	177530
Одеська	2 624 245	2 455 666	1 432 737	1 542 341	1191508	913 325	719 039	508537
Херсонська	1 236 970	1 172 689	936 944	961 584	300 026	211 105	249 522	165211
Крим:	2 430 495	2 401 209	625 919	576 647	1804576	1824562	1629542	1450394
АР Крим	2 037 480	2 024 056	544 772	492 227	1492708	1531829	1336937	1180441
Севастополь	393 015	377 153	81 147	84 420	311 868	292 733	292 605	269953
<i>Схід</i>	<i>11343487</i>	<i>10261567</i>	<i>6168640</i>	<i>6265224</i>	<i>5174847</i>	<i>3996343</i>	<i>4649341</i>	<i>3578249</i>
Донецька	5 311 781	4 825 563	2 693 432	2 744 149	2618349	2081414	2316091	1844399
Луганська	2 857 031	2 540 191	1 482 232	1 472 376	1374799	1067815	1279043	991825
Харківська	3 174 675	2 895 813	1 992 976	2 048 699	1181699	847 114	1054207	742025

Таблиця 2 – Зміни чисельності всього населення (1), українців (2), етнічних меншин (3), росіян (4) за 1989–2001 рр. (осіб, у %)

	1	1	2	2	3	3	4	4
	осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
<i>Україна</i>	-3 211 132	-6,24	+122 640	+0,33	-3 333 772	-23,76	-3 021 441	-26,61
<i>Захід і Центр</i>	-1 345 817	-5,07	-202 049	-0,87	-1 143 768	-33,93	-900 339	-40,01
<i>Захід</i>	-160 807	-1,66	+139 406	+1,61	-300 213	-28,60	-235 970	-47,98
Волинська	-1 224	-0,12	+23 626	+2,36	-24 850	-43,51	-21 768	-46,41
Закарпатська	+8 926	+0,72	+33 378	+3,42	-24 382	-9,07	-18 465	-37,33
Івано-Франківська	-7 082	-0,50	+28 354	+2,11	-35 436	-50,39	-32 080	-56,28
Львівська	-121 454	-4,45	+6 294	+0,26	-127 748	-48,63	-102 551	-52,56
Рівненська	+7 204	+0,62	+37 672	+3,47	-30 468	-38,81	-23 505	-43,82
Тернопільська	-25 474	-2,19	-12 879	-1,14	-12 595	-33,52	-12 416	-46,66
Чернівецька	-21 773	-2,31	+22 961	+3,45	-44 734	-16,28	-25 185	-39,93
<i>Центр</i>	-1 185 010	-7,04	-341 455	-2,35	-843 555	-36,34	-664 429	-37,78
Вінницька	-156 839	-8,17	-83 813	-4,77	-73 026	-44,85	-44 983	-39,99
Житомирська	-148 211	-9,64	-51 285	-3,93	-96 926	-41,88	-52 592	-43,31
Київ	-5 259	-0,20	+247 093	+13,26	-252 352	-35,62	-199 384	-37,15
Київська	-113 308	-5,86	-44 437	-2,57	-68 871	-33,57	-58 616	-34,90
Кіровоградська	-102 389	-8,34	-32 368	-3,09	-70 021	-38,66	-60 147	-41,75
Полтавська	-127 509	-7,29	-55 463	-3,61	-72 046	-33,97	-61 894	-34,58
Сумська	-130 735	-9,16	-68 453	-5,61	-62 282	-30,09	-68 395	-35,99
Хмельницька	-94 915	-6,24	-35 418	-2,58	-59 497	-40,53	-37 332	-42,41

**ПЕРЕЯСЛАВСКАЯ РАДА: ЕЁ ИСТОРИЧЕСКОЕ ЗНАЧЕНИЕ
И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ВОСТОЧНОСЛАВЯНСКОЙ ЦИВИЛИЗАЦИИ**

Черкаська	-129 040	-8,45	-80 559	-5,83	-48 481	-33,29	-46 731	-38,21
Чернігівська	-176 705	-12,51	-136 752	-10,58	-39 953	-33,11	-34 355	-35,58
<i>Південь і Схід</i>	<i>-1 865 315</i>	<i>-7,49</i>	<i>+324 689</i>	<i>+2,28</i>	<i>-2 190 004</i>	<i>-20,54</i>	<i>-2 121 042</i>	<i>-23,29</i>
<i>Південь</i>	<i>-783 395</i>	<i>-5,78</i>	<i>+228 105</i>	<i>+2,82</i>	<i>-1 011 500</i>	<i>-18,43</i>	<i>-1 049 950</i>	<i>-23,56</i>
Дніпропетровська	-308 634	-7,98	+56 221	+2,03	-364 855	-33,16	-308 218	-32,94
Запорізька	-147 208	-7,10	+56 057	+4,29	-203 265	-26,54	-187 337	-28,21
Миколаївська	-65 407	-4,92	+30 855	+3,07	-96 262	-29,65	-80 434	-31,18
Одеська	-168 579	-6,42	+109 604	+7,65	-278 183	-23,35	-210 502	-29,28
Херсонська	-64 281	-5,20	+24 640	+2,63	-88 921	-29,64	-84 311	-33,79
Крим:	-29 286	-1,20	-49 272	-7,87	+19 986	+1,11	-179 148	-10,99
АР Крим	-13 424	-0,66	-52 545	-9,65	+39 121	+2,62	-156 496	-11,71
Севастополь	-15 862	-4,04	+3 273	+4,03	-19 135	-6,14	-22 652	-7,74
<i>Схід</i>	<i>-1 081 920</i>	<i>-9,54</i>	<i>+96 584</i>	<i>+1,57</i>	<i>-1 178 504</i>	<i>-22,77</i>	<i>-1 071 092</i>	<i>-23,04</i>
Донецька	-486 218	-9,15	+50 717	+1,88	-536 935	-20,51	-471 692	-20,37
Луганська	-316 840	-11,09	-9 856	-0,66	-306 984	-22,33	-287 218	-22,46
Харківська	-278 862	-8,78	+55 723	+2,80	-334 585	-28,32	-312 182	-29,61

Список літератури: 1. Арбеніна В. Л. Етносоціологія / В. Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 314 с. 2. Борисенко В. К. Етнічний склад населення України / В. К. Борисенко // Українська етнологія / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 60–69. 3. Дністрянський М. С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики / М. С. Дністрянський. – Львів: Літопис, 2006. – 490 с. 4. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський., К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с. 5. Зінич В. Т. Сучасні етнодемографічні процеси в Україні / В. Т. Зінич. – К.: РВПС України НАН України, 2004. – 67 с. 6. Капелюшний В. П. Історичні та етнічні основи розвитку української нації у ХХ – на початку ХХІ ст. / В. П. Капелюшний. // Українська етнологія / За ред. В. К. Борисенко. – К.: Либідь, 2007. – С. 27–43. 7. Котигоренко В. О. Етнічні протиріччя і конфлікти в сучасній Україні: політологічний концепт / В. О. Котигоренко. – К.: Світогляд, 2004. – 726 с. 8. Крисаченко В. С. Динаміка населення: популяційні, етнічні та глобальні виміри / В. С. Крисаченко. – К.: НІСД, 2005. – 368 с. 9. Наулко В. І. Хто і відколи живе в Україні / В. І. Наулко. – К.: Гол. спец. ред. літ. мовами нац. меншин України, 1998. – 80 с. 10. Огульчанський Ю. А. Етнічна структура українського суспільства: уявні та дійсні проблеми / Ю. А. Огульчанський. – К.: Вид. дім «КМА», 2006. – 68 с. 11. Романцов В. О. Український етнос: на одвічних землях / В. О. Романцов. – К.: Вид-во ім. О. Теліги, 2004. – 200 с. 12. Терлюк І. А. Росіяни західних областей України (1944–1996 рр.): Етносоціологічне дослідження / І. А. Терлюк. – Львів: Світ, 1997. – 175 с. 13. Кабузан В. М. Русские в мире: динамика численности и расселения (1719–1989). Формирование этнических и политических границ русского народа / В. М. Кабузан. – С.-Петербург: Изд-во «Блиц», 1996. – 250 с. 14. Кабузан В. М. Украинцы в мире: динамика численности и расселения 20-е годы XVIII в. – 1989 г. Формирование этнических и политических границ украинского этноса / В. М. Кабузан. – М.: Наука, 2006. – 657 с. 15. Національний склад населення України. – Ч. 1. (за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року). – К.: Мінстат України, 1991. – 219 с.; Національний склад населення України. Частина II (по Кримській АРСР та областях): за даними Всесоюзного перепису населення 1989 року. – К.: ООП

ГВЦ Мінстат. України, 1992. – 509 с. 16. Національний склад населення України та його мовні ознаки за даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / За ред. О. Г. Осауленка. – К.: Держкомстат України, 2003. – 246 с. 17. Хомра О. У. Міграції на Україні: етнодемографічні аспекти / О. У. Хомра // Вісник АН України. – 1992. – № 2. – С. 33–37. 18. Скемергон Р. Етнічність і меншини / Р. Скемергон // Націоналізм: Антологія / Упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. – К.: Смолоскип, 2000. – С. 456–457. 19. Арутюнян Ю. В. Русские: Этносоциологические очерки / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробышева. – М.: Наука, 1992. – 464 с. 20. Арбеніна В. Л. Етносоціологія / В. Л. Арбеніна. – Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. – 314 с. 21. Арутюнян Ю. В. Русские: Этносоциологические очерки / Ю. В. Арутюнян, Л. М. Дробышева. – М.: Наука, 1992. – 464 с. 22. Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ–Чернівці: КВГІ, 1997. – С. 258–265. 23. Євтух В. Б. Етнонаціональна структура українського суспільства: довідник / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський., К. Ю. Галушко, К. О. Чернова. – К.: Наукова думка, 2004. – 344 с. 24. Розрахунки за даними архіву Держкомстату України. 25. Піскунов С. Відтворення населення України: етнічний аспект (демографічний аналіз) / С. Піскунов // Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогноз на порозі ХХІ століття. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Київ–Чернівці: КВГІ, 1997. – С. 258–265. 26. Розрахунки за даними: Населення України за місцем народження та громадянства: За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року / О. Г. Осауленка (ред.) – К.: Держкомстат України, 2004. – 223 с. 27. Розрахунки за даними архіву Держкомстату України. 28. Таблиці 1, 2. 29. Розрахунки за даними таблиці 2. 30. Таблиці 1, 2. 31. Розрахунки за даними таблиці 2. 32. Таблиці 1, 2. 33. Там само. 34. Розрахунки за даними таблиці 2. 35. Таблиця 2. 36. Розрахунки за даними таблиці 2. 37. Таблиці 1, 2. 38. Там само. 39. Розрахунки за даними таблиці 2. 40. Таблиця 2. 41. Розрахунки за даними таблиці 2. 42. Таблиці 1, 2. 43. Таблиця 2. 44. Там само. 45. Таблиці 1, 2. 46. Там само. 47. Розрахунки за даними таблиці 2. 48. Таблиці 1, 2. 49. Там само. 50. Розрахунки за даними таблиці 2. 51. Таблиці 1, 2. 52. Розрахунки за даними таблиці 2. 53. Таблиця 2. 54. Розрахунки за даними таблиці 2.

*Телуха С. С.
м. Харків, Україна*

РЕСТАВРАЦІЯ ПАТРІАРШЕСТВА РПЦ В КОНТЕКСТІ ОСОБИСТИХ ІНІЦІАТИВ МИТРОПОЛИТА АНТОНІЯ (ХРАПОВИЦЬКОГО) НАПЕРЕДОДНІ ТА ПІД ЧАС РОБОТИ ВСЕРОСІЙСЬКОГО ПОМІСТНОГО СОБОРУ (1917–1918 РР.)

Революційні події лютого 1917 року призвели до поглиблення кризової ситуації в церковно-релігійному житті країни. Мова йде, у першу чергу, про втрату Православною Церквою державної підтримки, активізацію сектантських рухів, загрозу розколу виникнення «обновленських» настроїв в Православній Церкві та боротьбу за утворення національних помісних церков. На думку В.І.Ульянівського, революція загострила ста-